

faza 2

KULTURNO PROPAGANDNI KOMPLET BR. 205, GOD. XIII, BEOGRAD, UTORAK, 19. MART 2019.

Redakcija: Aleksandra Sekulić, Dejan Vasić, Jelena Veljić, Dušan Grlja; Font Mechanical: Marko Milanković; E-mail: beton@danas.rs, redakcija@elektrobeton.net; www.elektrobeton.net; Sledeći broj izlazi 16. aprila 2019.

Piše: Miloš Živanović

NA KRAJU – POČETAK

Beton faza 2

Beton je bio udruženi kulturno-umetnički poduhvat članova originalne redakcije. Redakciju smo razumeli pre svega kao agenturu (kako drugačije), koja će pratiti svoje poetičke odrednice obezbediti uređeno, osmišljeno štampano/digitalno mesto u medijskom polju i redaktorsku podršku za objavljivanje tekstova i vizuelnih priloga naših cenjenih autorki i autora pretežno sa jugoslovenskog prostora, ali i iz bivšeg i sadašnjeg susedstva – ti objavljujani autori i njihovi čitaoci su sa redakcijom činili političko i estetičko polje **Betona**. Zato smo nastavili sa radom i pošto je originalna redakcija počela da se osipa. Pored toga, i važnije od toga, što je autorski projekat određenih ljudi sa imenima i prezimenima, **Beton** je „osvojeni“ javni prostor, zajedničko dobro. Ne pripada nikome pojedinačno ni korporativno, ne bavi se samo-

promocijama i ne servisira pojedinačni interes, ne zarađuje novac, ne duguje usluge. Pripada autorima i čitaocima, postojace dok bude takvog autorskog i čitalačkog „interesa“ (a ako je suditi prema posećenosti portala www.elektrobeton.net, takav interes postoji).

Kako poslednji član te nekadašnje postave sada napušta redakciju, to je neophodno objaviti kraj prvobitnog zajedničkog poduhvata. Ali verujemo da niko nema pravo da na svoju ruku ugasi svetlo i zalupi vrata. Može samo da preda ključeve, kad se umori.

To sada i činimo, dvanaest godina je bilo taman dosta, **Beton** preuzima dokazana ekipa koja na ovim stranama i u okolini odavno objavljuje, u sastavu: Aleksandra Sekulić, Jelena Veljić, Dušan Grlja, Dejan Vasić.

Počnje **Beton faza 2**. U štampi i na netu. Betoniranje proklete avlije se nastavlja, ali promenu svakako treba markirati.

Nova redakcija donosi svoju uređivačku politiku i svoja tematska opredeljenja, ali egida pod kojom se radi ostaje ista: širenje prostora slobode, uvek protiv cenzure, protiv svakog dogmatizma; protiv revizionizama; protiv nacionalističke matrice i relativizacija devedesetih godina 20. veka; protiv „zavere ču-

tanja“ i kalkulantskog (s)polovičnog buntovništva; protiv patrijarhalnog nazadnjaštva i bajatih laži o slobodnom tržištu. Tomas Man je na jednom mestu, kroz misli svog junaka, iskristio sentencu o đavolu kao istinskom gospodaru svakog entuzijazma. Neka i bude tako, entuzijazam je i potreban i dovoljan pogon, jer nešto drugo na osnovu čega bi se delovalo i što bi entuzijazam činilo izlišnim, ovde ne postoji. Zato čestitam novoj redakciji na entuzijazmu.

Pozivamo dosadašnje autore da nastave saradnju sa **Betonom**, pozivamo nove autore da se uključe. Redakcijska mejl adresa je otvorena i funkcionalna.

Korektno je da o promeni obavestimo i sve koji su nas tužili ili koji bi tek da tuže, prete ili tako što: dakle, za ono što je pisano i objavljivano do marta 2019. treba da tražite nas „stare“, a za sve posle hvatajte ove „nove“.

Zahvaljujemo se dnevnom listu *Danas* na dosadašnjem gostoprimitstvu, popijenim tužbama i tek minimalnim povremenim negodovanjima, očekujemo da se na obostranu sreću suživot u razumevanju i zajedničkim nevoljama nastavi.

Idemo dalje. S KiMonom ili na njemu. Nadamo se da nikad nećemo morati da štampano sve čime raspolažemo ■

MIXER

Pišu: Maja Krek i Jelena Veljić

KLASNI RAT: DRŽAVA PROTIV ŽENA

Neposredno nakon stupanja na snagu Zakona o finansijskoj podršci porodici sa decom, krajem 2017. godine, u medijima je objavljeno više dobrih kritičkih pravnih analiza, poput onih koje je napisao Mario Reljanović. Ukazivale su, između ostalog, na pogoršanja koja novi Zakon nosi u odnosu na prethodni i neusklađenost sa dokumentima Međunarodne organizacije rada, koje je Srbija ratifikovala. U javnosti je došlo do izvesne dezorijentisanosti, s obzirom na višemesecnu propagandu vlasti koja je spektakularno najavljivala značajna povećanje davanja za porodice sa decom.

Šta se zapravo dogodilo?

Prvobitni nacrt iz 2015. godine (čiji je najveći deo odredaba ostao i u konačnoj verziji) artikulisan je kao deo paketa mera štednje. Tada je u obrazloženju eksplicitno navedeno da razlozi za donošenje zakona „proizlaze iz potrebe smanjenja budžetskih rashoda“, pre svega rashoda koji se odnose na „naknade zarade za vreme porodijskog odsustva, odsustva sa rada radi nege deteta i odsustva sa rada radi posebne nege deteta“, uz ciničnu napomenu da su isti nastali „kao posledica izigravanja i zloupotrebe dosadašnjih odredaba Zakona“.

U skladu sa zahtevima MMF da se poveća davanje za roditelje sa decom i da se ukine povrat PDV na opremu za bebe¹ u nacrt su unete određene izmene i u medijima je 2017. godine senzacionalno najavljeno da novi Predlog zakona donosi povećanje roditeljskog dodatka za prvorodeno dete sa dotadašnjih 39.500 na 100.000 dinara.

Početkom 2018, na dnevni red političkog vrha stiže „rešavanje statusa Kosova“ i od tada priča o Zakonu dobija novu dimenziju. Vrh vlasti počinje da osmišljava načine da za „gubitak Kosova“, okrivu neku (novu) grupaciju, idealno onu koja nije u mogućnosti da se u medijima brani. Aleksandar Vučić je, tako, u nekoliko navrata u obraćanjima naciji za gubitak teritorije Kosova direktno optužio – žene. Ljudi generalno, ali žene prvenstveno, navodno su sebični i iz sebičnosti neće da rađaju, za šta je dokaz to što, navodno, bogatiji imaju manje dece a siromašniji više. Sliku je obogatio podacima o broju abortusa izvršenih 60ih, 70ih i 80ih godina, te zaključio da bi, da su rođena,

MIXER

Maja Krek i Jelena Veljić: Klasni rat – država protiv žena

CEMENT

Zoran Gajić: Sans-dentalni uslovi protesta

ŠTRAFTA

Milica Rakić: DRUGarica žena

ZID

Milica Rakić: Heroine Jugoslavije

ta deca taman bila dovoljna da nasele teritoriju Kosova i da je danas (od)brane. U vezi sa svim tim abortusima, došao je na fenomenalnu ideju da preuzmemo makedonski model odvratanja žena od abortusa putem uvođenja obaveznih konsultacija

za one koje razmatraju abortus, ne bi li se, prinudnim slušanjem otkucanja srca fetusa od te ideje odvratile. Mi imamo izvesni odliv stanovništva iz Srbije, ali lako bismo se mi sa tim problemom nosili, tvrdio je Vučić, samo da imamo višu stopu nataliteta.²

Svaka od ovih tvrdnji je bezočna laž. Masovan odliv stanovništva usled loše ekonomske situacije ne uspevaju da amortizuju ni zemlje sa znatno višom stopom nataliteta. Takođe, podaci pokazuju da se siromašniji ljudi u Srbiji teže odlučuju da imaju decu. Kada po brojnim indikatorima poređimo domaćinstva sa decom i ona bez dece, vidimo da domaćinstva bez dece imaju niže dohotke³, teži pristup uslugama poput zdravstva i obrazovanja, lošije uslove stanovanja, manje kvalitetnu ishranu, u većem procentu nisu u mogućnosti da plate sebi nedelju dana odmora van mesta stanovanja itd. Neki indikato-

	domaćinstva sa decom	domaćinstva bez dece
Stopa materijalne i socijalne deprivacije	31,7	40,5
Nije u mogućnosti da adekvatno zagreje stan	11,2	15,4
Nije u mogućnosti da priušti nedelju dana odmora van mesta boravka	54,3	60,1
Nije u mogućnosti da priušti proteinski obrok svakog drugog dana (meso, riba ili vegetarijanska zamena)	17,7	25,6
Nije u mogućnosti da priušti neočekivani izdatak u iznosu od 10.000 dinara	40,8	48,1
Teško dolaze do usluga iz domena zdravstvene zaštite	60,8	78,1
Ne mogu da priušte kompjuter	10,6	21,4
Ne mogu da priušte mašinu za veš	2,0	4,5
Ne mogu da priušte automobil	15,9	29,2
Ne mogu da priušte da zamene dotrajaao nameštaj (2015)	62,2	68,6
Žive u stanovima sa krovom koji prokišnjava, vlažnim zidovima, podovima ili temeljima, sa budi oko prozora ili na podu	20,1	21,7
Nemaju kadu ili tuš	2,6	4,2
Žive u zagađenoj sredini	11,3	13,7
Izvor: Eurostat		

ri koji ukazuju na lošiji materijalni položaj domaćinstava bez dece, u odnosu na ona sa decom prikazani su u **tabeli**.

Na talasu propagande u vezi sa Kosovom i ultimativnom dužnosti rađanja, u Zakon su 2018. godine unete izmene kojima su značajno uvećana davanja (samo) za mere koje spadaju u domen populacione politike.* Tako smo na kraju dobili Zakon koji šalje jednu vrlo jasnu političku poruku: unizićemo vam do krajnjih granica radna prava putem umanjivanja naknada plate nakon porođaja; tako dovedenim na prosjački štap umanjivanjem onoga što ste same zaradile, udelićemo vam podsticaj za rađanje većeg broja dece povećanjem davanja čiji je cilj podizanje nataliteta. Pokazujući za čije interese radi, državi je lakše da žene drži u stanju sirotinje koja služi za proizvodnju novih generacija jeftine radne snage i vojnika za potencijalne ratove, nego da za radnice obezbedi dostojanstven život, mogućnost da žive od svoje plate i život u kome same biraju da li će biti majke i koliko će dece imati.

Treba povući jasnu razliku između koncepta planiranja porodice, koji je bio politika socijalističke Jugoslavije, a koji podrazumeva tretiranje ljudi kao individua sa ljudskim dostojanstvom i pomaganje u ostvarivanju njihovih želja po pi-

tanju imanja ili veličine porodice, i populacione politike koja je inherentno degradirajuća. Ona uvek polazi od interesa države i cilj joj je da nametne pojedincima veću ili manju stopu rađanja, u skladu sa potrebama države². Poseban diletantizam vlast je pokazala na temi abortusa. Svako ko se ikada bavio ovim pitanjem zna da zabrana abortusa ne dovodi do dugoročnog povećanja nataliteta. Ova razmatranja u Srbiji, doduše, nisu poprimila ozbiljne razmere, već su i dalje u funkciji prikrivanja nekih drugih problema, kao što je problem Kosova. Ipak, i samo javno iznošenje ideje o prinudnom slušanju otkucaja srca fetusa ne bi moglo da se nazove drugačije do predlaganje državno organizovanog zlostavljanja žena. To je utoliko beskrupuloznije ako uzmemo u obzir to što podaci socioloških istraživanja ukazuju na to da je jedan od najvećih problema sa kojima se žene koje žele da koriste kontracepciju susreću nesaradnja njihovih partnera, odnosno nepreuzimanje podjednake odgovornosti za istu i odbijanje da koriste kondom.⁴ U tom smislu, jedino odgovorno ponašanje države, a ujedno i ono koje niko na vlasti i ne predlaže, bilo bi edukacija i predupređivanje neželjenih trudnoća, putem uvođenja seksualnog obrazovanja u škole, ali i ozbiljan rad na promeni kulturnog obrasca koji oblikuje odnos prema kontracepciji.

Prema podacima Eurostata, Srbija je zemlja najvećih dohodovanih nejednakosti na teritoriji Evrope. Medijana dohotka u 2017. godini je bila 211 evra. Devedeset odsto stanovništva ima dohodak manji od 440 evra mesečno. Jasno je da ta većina ne može sebi da priušti minimalno dostojanstven život, i da to utiče i na njihove odluke o roditeljstvu i ostanku u Srbiji. Trideset godina destrukcije svih socijalističkih tekovina – putem privatizacije, deindustrijalizacije, ratova, uništavanja javnih dobara i čitavog niza društvenih institucija – dovelo je do krajnje bede, a stanovništvo u položaj jeftine radne snage za domaće i strane kompanije u Srbiji i izvoz u države kapitalističkog centra. Posledice klasnog rata koji kapitalistička država vodi protiv svih nas, u ovom segmentu društvenog života lome se na ženama – planski se pogoršava položaj žena kao radnica, a ulaže isključivo u opresivno nametanje reprodukcije radne snage.

Ovakva politika može kratkoročno da služi svrši skretanja fokusa sa drugih političkih tema, zamagljivanju realnih društvenih problema ili zastrašivanju; ona može da slomi volju i mogućnost otpora ženama koje su trenutno u bezizlaznoj situaciji. Ali na duže staze može da bude isključivo kontraproduktivna – proizveće veći otpor i još masovnije iseljavanje², posebno mlađih generacija koje ne pristaju na poniženja jer nisu ucenjene životima svoje dece ■

CEMENT

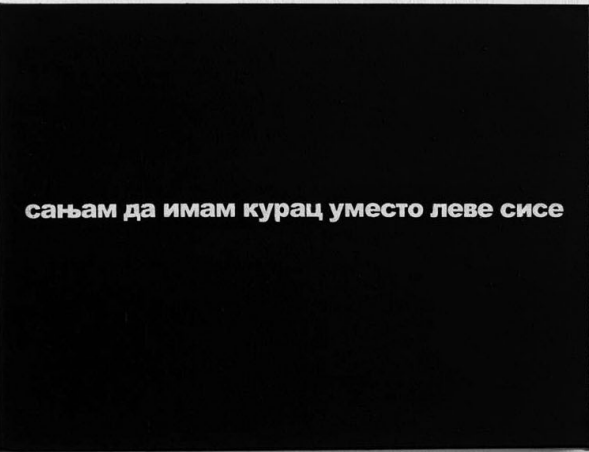
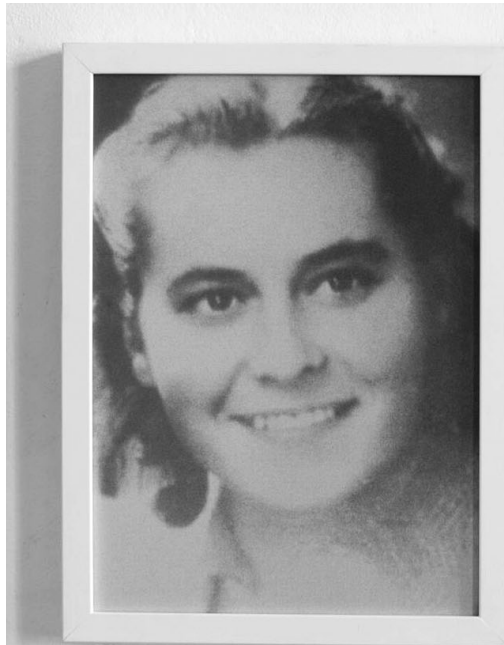
Piše: Zoran Gajić, Grupa za konceptualnu politiku

SANS-DENTALNI USLOVI PROTESTA

Ako se danas kaže da je država zarobljena, kaka je to situacija *zarobljene države*?Ko situaciju čini takvom, odnosno ko zarobljava državu, i ima li danas prostora i razloga za mišljenje politike sa stanovišta ljudi, a ne isključivo sa pozicija države? Politika je u osnovi ispoljavanja države, ali o kakvom ispoljavanju se radi kada kažemo da je država zarobljena? Protesti su ovih dana zanimljiva pojava i verovatno su već dali povoda za razmišljanje svima koji nameravaju misliti političku situaciju sa pozicije protestanta, opozicionog partijskog aktiviste ili simpatizera, premijera ili vlade (sadašnje ili buduće), odnosno, sa mesta države, sa kog se politički *prostor* najbolje vidi. Ali, sagledavanje prostora znači mnogo toga. Osvetljavanje državnim reflektorima je daleko veće snage nego napipavanje u mraku kojim se krećemo mi, koji u najboljem slučaju raspolažemo baterijskim lampama.

Kompleksnost situacije sada obasjava i pomenuta sintagma, a to je „zarobljena država“. *Zarobljena država* je fraza koju često srećemo proteklih dana. Ona predstavlja svojevrsnu tezu, sasvim sigurno sročenu na temelju stručne dijagnoze i analize koja je rezultirala *definicijom*, koju kao da ni jedan govor danas ne bi trebalo da zaobiđe, pa stoga ni opis situacije koju lampama osvetljava jedna lokalna organizacija. U mraku je teško bilo šta opisati, ali su u njemu susreti sa drugima izloženi daleko većem iskušenju uzajamnog poverenja. Definicija kao oblik mišljenja, koje je uvek način *suspenzije polisemije*, nije jedini oblik mišljenja ili intelektualnosti. Politička suspenzija polisemije je drugačija i možda upućuje na pragmatizam, ali i u tom slučaju isključivo podlegnemo filozofskom obrazovanju. Mi smatramo da govoriti kao filozof ili kao naučnik, kao politički analitičar ili bilo koji drugi disciplinovani govornik, nije ono što nam je potrebno u politici ako nastojimo da je mislimo iz nje same.

Kako onda razumemo situaciju, kako se u njoj orijentisemo i šta možemo reći u ovom trenutku koji je momenat i naše temporalnosti, naime, trajanja koje gradimo delovanjem i koje se uvek retrospektivno sagledava i vidi kao prošlost budućnosti koja se nije nužno desila? Možemo li se dakle orijentisati ukoliko razlikujemo budućnosti koje su bile moguće od onih koje nisu, i u kojoj prošlosti bismo potražili ove poslednje? Drugim rečima, vredi li razlikovati budućnosti koje su bile moguće od onih koje su nužne, budući da nikada nije reč o jednom sadašnjem bilo kog trenutka? Kako bilo, učinjeno je ono što se moglo učiniti i to je na situaciju uticalo koliko i sve drugo što danas ponovo imamo pred sobom i u čemu se potraga za mogućim, mogućim za ljude, nastavlja. Svaki govor ljudi o onome što rade u jednom trenutku prelazi na opis situacije za koji su sposobni i za koji retko tvrde da je jedini – dok god ne odluče da se pokrenu. Svi imamo dovoljno iskustva koje će nam reći da svaki ljudski razgovor sa drugim dokazuje da su moguć i drugačiji opisi ili analize stanja situacije. U pitanju su dakle opisi kompleksnosti države u datom trenutku, za koju smo svojevremeno tvrdili da je bila i osnova materijalnosti društvene činjenice. Danas mislimo da teorijskom radu treba prepustiti zahteve za objektivnošću saznanja, kako bi u onom političkom ostalo više sluha za reči koje izgovaramo sa ljudima sa kojima sarađujemo i radimo, sa ljudima koje susrećemo u tom

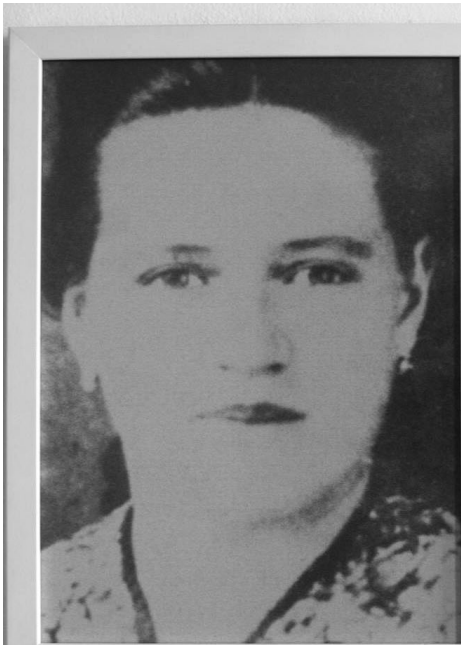
Lizika Jančar (1919–1943)

bednosni (sigurnosni) intervencionizam. U zamenu za sigurnost ustupili smo slobodu i zato se u protestima ona čuje samo unutar fraze sloboda medija.Mediji nas odmah dovode pred drugi fenomen većine, a to su izbori i kampanja za izbore u kojoj je jedino mesto koje se zauzima transcendentarno, pošto se, i kada je reč o izborima, govori isključivo o uslovima. Ali, na uslove se ne mora gledati tako, jer oni – naročito kada ih nema – možda govore o tome da su izbori stvar prošlosti i da sa njima više ne treba računati kao sa političkom kategorijom ili sredstvom. Situacija u Francuskoj je obrnuta. Tamo je poruka jasna: *Makron, ostavka!* U prevodu: Narod te je neposredno birao i ne mora na izboru biti odgovoran tvoju smenu! U Srbiji, međutim, sve se vrti oko izbora. U tom derviškom plesu mi čujemo samo molitvu za izborne uslove, u kojoj je svoje mesto našla i ideja njihovog bojkota. Kao da istorija ima nameru da se naruga svima koji su davno odustali od izbora i koji, kada misle politiku, na izbore više i ne pomišljaju. Srećom, mi danas znamo da istorija ne misli, kao i da je sve drugo samo ne razvoj ideje slobode.

Naše pitanje je stoga kako da opravdamo svoj interes za proteste i smenu vlasti kada nas vlast i učešće u njoj ne zanima ni na koji na-

čin, a možda će ipak biti potrebno glasati. Srećom glasanje se ne svodi na izbore, jer ono zaista može biti odlučivanje, no za to je potreban jasan doživljaj trenutka u kome se odlučuje, a koji očigledno nije samo izborni, niti su izborne procedure jedino mesto politike. Moguće je dakle glasati za odlazak Vučića, a ne misliti na izbore niti izaći na njih kada ih bude, jer ako se i bude sprovodilo prebrojavanje glasova, ono može da se dogodi i na ulici na kojoj se ne broje samo povređeni i mrtvi. Razloga za strah zaista ne bi trebalo da bude. Ni za one koji izlaze na izbore, i koji su spremni da optuže apstinente da su i doveli do ovakve situacije i vlasti, niti za nas koji protestujemo odlučujući – neposredno – da on ode i bez izbora. Uslovi nas zato ne interesuju. Svi koji danas protestuju makar simptomalno pokazuju da partijskom sistemu više ne veruju, i na taj način potvrđuju da bi uslovi iz kojih govore mogli biti zaneznamenari u situaciji kada to čine. Ukoliko želimo prići onom subjektivnom ili lepotici zvanoj subjekt, onda im to moramo i dopustiti. Mi znamo, a i čujemo na levoj strani, da pored transcendentlnih uslova postoje i *klascendentalni*. Klascendentalni uslovi *a priori* već dugo, čak i u Srbiji više od decenije, služe izlaganju analitičkih kategorija, no čija dijalektika se ne dovršava u protivrečnostima kao kod prvog *dentalca* nemačke klasične filozofije, već u socijalizmu, na koji se nažalost gleda kao na društvo koje više nije društvo kontradikcija – tačnije

mo neumesno, već je i nedopustivo u političkoj situaciji koju prave svojim odbijanjem da budu tretirani kao nepostojeći ili, da bi nas sociolozi i drugi disciplineri mogli razumeti, kao stvari. Zato začudjuće obrnuto deluje srpska situacija od francuske. U Srbiji ne samo da žuti prsluk oblači parlamentarac – na stranu sad njegova desna orijentacija i reakcionaran pogled na sve što postoji u univerzumu, pošto se i žutim prslucima prebrojavaju desni označitelji – već su ljudi u protestima zauzdani izbornom logikom, tačnije mobilizacijom koja čak funkcioniše i na ideji bojkota. Ako ona više i nije aktuelna – izbori se uporno ne raspisuju, a ako se i raspisu, oni više nisu u taktu koji je skandirao Vuk Jeremić – to je zato što je sadašnji trenutak već deo vremena koje mere spoljnopolički poslovi radne grupe Saveza za Srbiju, i koji će najverovatnije rezultirati rezignacijom. Vučić, evropejac, koji je spreman i da se dogovori sa Tačijem – a ne na primer sa Haradinajem – odlično vodi i ono što čujemo da je američka politika. Možda zato što evropska politika i nije drugo do nemačka, francuska, ruska i američka politika u Evropi, koja se onda odvija i u Srbiji. Ako smo u tuđem vremenu, teško da možemo računati i na sopstveni časovnik. No navijanje nije naša tema, pa ni kada je u pitanju sat. Druga leva kolona je takođe interesatna, a to je Građanski front. *Platforma* je reč koja se za nju vezuje i ona je vredna promišljanja, pogotovo ako ste u prilici da je stavite na protestni

Olga Ban (1926–1943)

sto. No mi je nismo mogli čuti jer se za stolom opet pregovaralo i dogovaralo o izbornim uslovima i slobodi medija. O nasilju takođe, i ta je tema šira od krvavih fleka na košuljama, belim ili radničkim, opet je svedjedno. Sporazum očigledno nije dovoljan za okupljanje svih snaga pod jedan zahtev, i za to nisu krivi oni koji se nećkaju ili otvoreno ne žele da budu sa stariim igračima u političkom polju. Poslednjih dana vidimo koliko su to isti ljudi, jer su počeli ponovo da se sa istima i druže. Ponovno okupljanje članova Demokratske stranke u Savezu za Srbiju učiniće da svako nov u tom savezu upada zapravo u jedno staro društvanje, čiju živjialnost će biti teško prepoznati. Radost obnovljenog prijateljstva za svakog novog u tom društvu automatski zatvara vrata za sve koji nisu spremni da se ili pomire ili zauzmu mesto koje im radosna ekipa dodeli u ovom važnom procesu čiji je cilj samo ostvarenje medijske slobode i poštenih izbornih uslova. Građanski front je odbio da uđe u Savez za Srbiju, a da mislimo da je napustio i proteste daje nam za pravo to što ne čujemo jasno iskazan zahtev da Vučić *bezuslovno ode*. Sadržaj sporazuma sa Savezom za Srbiju je ostao i iz njega se sada dedukuju iskazi koji su sve dalje od protestne indignacije koja nema strpljenja za bilo kakve uslove. Umesto zarobljene drža-

ve bi zato mogli govoriti o zarobljenim protestima. Zarobljenim, a uskoro i napuštenim, pošto više neće biti smisla za njihovo organizovanje, a u spontanost smo od početka sumnjali. No ta nas sumnja nije opterećivala, jer dok god sami možemo birati da li ćemo u njih ući, i dok nas niko u njih po komandi ne tera, računamo da je prostor otvoren za drugačije, pa i protestno organizovanje. Teška je dakle situacija u državama u kojima Orbanova izjava da „narod nikada nije u opoziciji“ izaziva cinično ponavljanje. I sami smo osetili potrebu da kažemo da je u Srbiji narod na vlasti, i da to dokažemo još jednim obrtom koji se sam nameće u poređenju francuskih i srpskih protesta. Bezubi (*les sans-dents*) su tamo na ulici, a ovde na vlasti. Odoleti tom cinizmu je moguće samo ako se stvar postavi politički i shvati da ni zubi nisu uslov politike. Ukoliko tome ne odolimo, snaga komparativnog ponašanja nas vodi u beskonačnu analizu u kojoj se pronalazi uživanje u ponavljanju koje je dovoljno opsesivno da nam postaje nemisliva ideja o mogućnosti promene, pa i sa ljudima koji su novi i mlađi. I ako treba zaključiti ovaj tekst, dovoljno je baterijsko osvetljenje. Družena akcija *Krov nad glavom* je primer protesta koji se odvijaju van programske maršrute organizatora šetnji i na njima se ne odlučuje o izborima. U pitanju su akcije sa minimalnim, ali zato hrabro postavljenim ciljem: sprečiti ili bar odložiti deložacije. Pljač-

ŠTRAFTA

Piše: Milica Rakić

DRUGARICA ŽENA

Borba žena za pravo glasa koji je osvojen ili dobijen ne može se posmatrati van najmasovnije društveno-političke organizacije Antifašističkog fronta žena. Prisustvo žena u Narodnooslobodilačkoj borbi naroda Jugoslavije izazvalo je prvu radikalnu revoluciju na ovim prostorima. S učešćem u ratu, one prestaju da budu samo anonimne saučesnice, saputnice, saborkinje, saradnice i savremenice istorijskih dešavanja, pa i pre zakonskog dobijanja prava glasa, biračkog ili autorskog, 1946. godine ulaze u prostor javnog delovanja, preuzimajući odgovornost i poslove koji do tada nisu bili dostupni ženama. Na Drugom kongresu Antifašističkog fronta žena 1948. godine, Mitra Mitrović je prva definisala novi uzorni model žena, koji je proklamovala Komunistička partija: „U tom masovnom učešću žena, kako u ratu, tako i u izgradnji slobodne i nezavisne zemlje, otkrile su se i otkrivaju se najlepše crte jugoslovenske žene. Danas te osobine, iz kojih se

stvara nov lik žene treba dalje vaspitavati i negovati u duhu svjesnog odnosa prema radu (...) u duhu radne discipline i odgovornosti, u duhu spremnosti za napore na savladivanju svih teškoća koje se imaju prebroditi u ovim godinama svestrane izgradnje, u duhu borbe protiv malodušnosti prema teškoćama, protiv predrasuda koje pasiviziraju žene i štete bržoj izgradnji zemlje. Iz tih osobina, neka poput lika naših junakinja iz rata, izraste novi lik žene iz izgradnje socijalizma. Neka vaspitavanje tih osobina bude zadatak svake antifašistkinje, svake patriotkinje, koja je svjesna veličine i značaja svog rada i svoje odgovornosti na izgradnji boljeg života.“¹ Pronađena arhivska dokumentacija Antifašističkog fronta žena Jugoslavije iz 1947–1949. godine govori o ženskoj aktivnosti tog perioda s uočljivom razlikom u posleratnoj emancipaciji. Pisana je u vidu izveštaja sa terena neautorizovanih autora s potpisom „Smrt Fašizmu – Sloboda Narodu“. Navešćemo neke od izveštaja. „Rezultati rada AFŽ u 1947 godini: Naša organizacija uspeła je da preko akcija Narodnog fronta mobilise žene po pitanjima privredne izgradnje i izvršenja Petogodišnjeg plana. U Srbiji su žene od 1. januara 1947, prema potpunim podacima, dale na regulaciji kanala i rijeka, podizanju škola, domova kulture i meli-

oraciji 6,748.151 radni čas, a Beograđanke na podizanju našeg glavnog grada samo na građevinskim radovima u leto 1947. godine 799.794 radnih sati. Na izgradnji fabrike mašina alatlika u Železniku među 15.000 frontovaca koliko je samo jednog dana radilo, bilo je 60% žena. U najvećoj akciji izgradnje autostrade „Bratstvo i jedinstvo“ Zagrebčanke su dale 1,204.597 radnih časova a radile su u brigadama i radnim kolektivima. Za taj rad zlatnom značkom nagrađeno je 500 žena, srebrnom 1330 a metalnom 3340 žena. Prema podacima iz svega 20 srezova žene Bosne i Hercegovine dale su do sada u raznim akcijama Narodnog fronta 25,706.140 radnih dana. U brigadama Narodnog fronta Sarajeva koje su radile na izgradnji železničke stanice Sarajeva bilo je 90% žena. U Ljubljani su žene za izgradnju grada dale 188.700 dobrovoljnih radnih sati a u radovima je učestvovalo 47.246 žena. Na dobrovoljnom radu lokalnog značaja u Mariboru radilo je 71.000 žena i dale 151.400 dobrovoljnih radnih dana. Žene Makedonije su radile na teškim poslovima kao: zidanje električne centale, raščišćavanje rečnog korita, zatrpavanje močvara, i sl. U nedelji za izgradnju puteva organizacija AFŽ Skoplja dala je 8.000 radnih dana, a na izgradnji rezervoara za gradski vodovod žene su na tom poslu iskopale 6000 m3 zemlje i uštedele narodnoj vlasti pola miliona dinara. Organizacija AFŽ u Crnoj Gori dala je u 1947. godini na kolektivnim poljoprivrednim radovima 1,022.000 radnih časova, a na ostalim dobrovoljnim radovima iste godine 925.280 radnih časova.

U sprovođenju sjetvenog plana žene su stvorile sjetvene aktive kao pomoć narodnoj vlasti da se zasije svaka stopa zemlje i dobije tačna evidencija o zasijanim površinama. U Srbiji su žene 1946. godine prihvatile, a u 1947. razvile akciju za gajenje svilene bube, gde je bilo za to uslova i tamo gde se do sada nije gajila². „Zasebni problem pretstavlja život mladih djevojaka. One su došle sa sela, nisu više pod pritiskom svoje konzervativne sredine, još su nedovoljno svijesne i često svoju ravnopravnost pokazuju samo kroz drsko pa nekad i raskalašno ponašanje. Jedan izvestan broj tih žena niško je pao, da će trebati duže vremena da se prevaspitaju“³. „Bolničarke su uglavnom mlade devojke sa sela. Među njima je veliki broj ratne siročadi. I pored svršene bolničke škole koja im je dala suviše teoretskog, a malo praktičnog rada, one su primitivne i nekulturne. Govori se, to smo čuli od rukovodećih drugova i na sastanku sa ženama, o nemoralu u bolnici. Otkriven je niz krađa državne imovine i stvari bolesnika. (...) Isto tako govori se da ima djevojaka koje se bave čak i prostitucijom. Utvrđeno je da u svoje stanove dovode razne ljude, uglavnom milicionere i vojnice. Sumnja se da ima abortusa“⁴. Na umetničkoj sceni zastupljenost žena/umetnica je minimalna, takoreći nevidljiva, a status im je ostao marginalan. Ovo potvrđuje i Prva izložba Saveza likovnih umetnika Federativne Narodne Republike Jugoslavije, koja je održana u Modernoj galeriji u Ljubljani, u Umetničkom paviljonu u Zagrebu i u Umetničkom paviljonu u Beogradu 1949. godine, na kojoj je bilo zastupljeno samo šest žena/umetnica: Liza

Križanić, Mila Kumbatović, Zora Petrović, Ljubica Cuca Sokić, Dragoslava Vijorović i Sonja Šegula. U predgovoru kataloga je pisalo: „Bez malog izuzetka, čitava naša predratna likovna umetnost, naročito slikarstvo, imala je u manjoj ili većoj meri sve odlike dekadentne formalističke umetnosti, lansirane iz Pariza, kao takva, imala je – u krajnjoj liniji – dekorativan značaj i služila vrlo tankom sloju estetizirajućih individualista. U novoostvarenim društvenim odnosima likovni umetnici su se našli pred vrlo krupnim i složenim problemima, koje je nemoguće savladati dosadašnjim sredstvima i metodima. Život neodoljivo nameće stvaranje umetnosti koja će biti po sadržini odraz, objašnjenje i dokumenat naše savremene stvarnosti – a po formi pristupačne i lako shvatljive prosečnom radnom čoveku, narodu, stvaranje visokoidejne umetnosti, koja će delovati vaspitno, podižući društveno političku svest čitavog naroda, umetnosti koja će narodu biti draga i potrebna“. Nova ideologija dozvoljavala je ženama istupanje iz utvrđenih podela i granica, ali vrlo brzo ih je vraćala u stare okvire, samo sa promenjenom formom i sadržajem njihove slobode. Ženama pripada svet privatnog, a muškarcima svet javnog delovanja, na šta će feministkinje prve početi da ukazuju parolom „Privatno jeste javno“, navodeći da je kapitalizam privatno delio ženi, a socijalizam ga nasledio⁵. Iako su feministički osnovni aspekti zapadnjački, promocija ženskih prava nije isključivo zapadnjački proizvod, jer sadrži borbu za ravnopraviju ulogu žena u vlastitom društvu. Teri Iglton (*Terry Eagleton*) navodi: „U svakoj politici koja – kao feministička – stavlja identitet i odnose među polovima u središte svoga zanimanja,

obraćajući pažnju na važnost proživljenog iskustva i govora tela, kultura ne mora posebno dokazivati da je vezana za politiku“⁶. Tek 70-ih godina dvadesetog veka stvorena je analiza ženskog političkog govora i statusa političkog govora. Lusi Lipard (*Lucy Lippard*) u svojoj knjizi „Iz centra – feministički eseji o ženskoj umetnosti 70-ih godina“ piše: „Neke umetnice feministkinje izabrale su suštinski seksualne ili erotske slike (...) Druge su odlučile da realistički ili idejno slave žensko iskustvo u kojem rađanje, materinstvo, silovanje, udruživanje, domaćinstvo, prozori, menstruacija, autobiografija, porodica i portreti prijatelja imaju važnu ulogu. Druge su smatrale da je feministička samo ona umetnost koja zauzima ‘ispravni’ nedvosmisleno jasan politički sadržaj. Neke su radile sa materijalima i bojama ranije negativno okarakterisanim kao ‘ženski’, ili sa simboličnim ili apstraktnim predstavama svog iskustva; na primer sa slikama velova, zatvaranja, ogradama, pritiscima, barijerama, stegama, kao i rastom, opuštanjima, razvojem i čulnim površinama. Neke su se bavile slikama organskog ‘života’, druge su polazile od sebe kao subjekta, krećući se od unutra ka spolja. Svi ovi radovi su menjali stilističku osnovu nudeći bolji uvid u potencijale ženske kulture. Svaki pokušaj umetnica da oslobode svoje lične izraze i univerzalni feminizam od stilova i predrasuda muške kulture bio je riskantan i hrabar poduhvat“⁷. Feminističko ukazivanje na žensko pismo, govor i delovanje na prostoru bivše Jugoslavije nije ni danas popularno, jer je društvo prilagođeno muškoj umetnosti, a svako istupanje iz očekivanih okvira podseća na komunističku prošlost, koju ne samo da je teško prihvatiti već se (ne)sme prihvatiti. Većina žena/umetnica se u vladavini demokratskog patrijarhata ne oseća potčinjenim (ne znajući da jeste), iako nova politika i ideologija nameću svoja pravila, po kojima su marksizam i feminizam – kao temeljni projekti epohe modernosti kojoj pripadamo – demode⁸. Nesređena arhivska građa Udruženja likovnih umetnika Srbije uskratila je ovom istraživanju detaljnije i preciznije informacije o tačnom broju i političkoj aktivnosti žena/umetnica koje su bile prisutne na umetničkoj sceni za vremenje vladavine ideologije socijalističkog realizma. To ukazuje na činjenicu da još uvek nemamo stvarne mogućnosti za jasnije i preciznije tumačenje prošlosti ili da je zapravo reč o, kako 80-ih godina piše Stipe Šuvar, „dimnim zavesama onih koji nameću i promiču svoje privatne probitke, koji zapravo, sve sami drže u rukama, koji društvene interese u kulturi, u raznim oblastima stvaralaštva, podređuju svojim džepovima, klanovima, cehovima, itd.“, dodajući da: „nije naš osnovni problem samoupravljanje u kulturi, nego kultura u samoupravljanju, odnosno „uključivanje“ kulture u cjelokupne tokove društva“⁹. Jedino što možemo realno sagledati jeste da su danas žene/umetnice samo prividno preuzele dominantno mesto na umetničkoj sceni, i dalje ostajući nevidljive na pozicijama moći ■

убили сте прошлост у име апстрактне будућности убили сте проклету будућност у име славне прошлости шта сад хоћете

Milica Rakić „Heroine Jugoslavije“

Ispisane tekstualne poruke inspirisane su parolama socijalističkog perioda čiji su diskursi bili orjentisani na tuđe reči, na opšte istine koje pripadaju svima i nikome posebno. Njihova estetika se ne može odrediti mojom iskrenošću niti citatnošću stila, već granicom našeg uzajamnog razlikovanja. Tako se sasvim iskreni iskaz može doživeti kao falsifikat, a sama poruka može da zvuči kao pronicljiva izjava, kao što je: „ubili ste prošlost u ime apstraktne budućnosti ubili ste prokletu budućnost u ime slavne prošlosti šta sad hoćete“ ili „centralni komitet saveza komunista jugoslavije vas proglašava krivom za izdaju radničke klase radnih ljudi i građana naroda i narodnosti“. Njihova provokativnost i dvosmislenost mi omogućava da citatnost postane skrivena forma iskrenosti, izražavajući sebe kroz njenu jednostavnost koja je ogoljena u elementarnosti svoje prikazivačke funkcije. U njima se istovremeno prepliće sadašnjost, prošlost i budućnost, poput rečenica: „meni je lako ja sam zvezda (Jelena Četković) – hronično sam obolela od zloupotrebe (Olga Ban) – i živa i mrtva uvek sam uz tebe (Persa Bosanac) – kosmonauti su jebeno lepi (Nada Dimić) – sanjam da imam kurac umesto leve sise (Lizika Jančar) – odbijam da postojim među ljudima (Milka Kufrin) – na crvenom se najslabije poznaje krv (Vida Tomšić)“ ili „u istoriju sam ušla na velika vrata (Vahida Maglajić)“.

¹ II Kongres Antifašističkog fronta Jugoslavije – održan u Beogradu 25, 26, 27. januara 1948. Izdanje glavnog odbora AFŽ-a Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1948, str. 15.

² Arhiv Jugoslavije, 142-12-322.

³ Arhiv Jugoslavije, 141-32-438.

⁴ Arhiv Jugoslavije, 141-12, Sarajevo 31. 12. 1949, Izveštaj o radu glavnog odbora AFŽ za BiH za 1949. godinu.

⁵ Papić, Žarana, Sociologija i feminizam, Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, Beograd, 1989, str. 70.

⁶ Hačion, Linda, Poetika postmodernizma: Istorija, teorija, fikcija, Svetovi, Novi Sad, 1996, str. 126

⁷ Đurić, Dubravka, Feministička umetnost, preuzeto sa <http://www.zenskestudie.edu.rs/izdavastvo/elektronska-izdanja/casopis-zenske-studije/zenske-studije-br-2-3/259-feministička-umetnost>, pristupljeno 21. maja 2016.

⁸ Milić, Anđelka, Žene, politika, porodica, Institut za političke studije, Beograd, 1994, str. 12

⁹ Šuvar, Stipe, Politika i kultura, Globus, Zagreb, 1980, str. 40–41.